

I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İNGİLİZ GAZETELERİNE YANSIYAN BAZI OLAYLAR VE OSMANLI ALGISI

SOME INCIDENTS IN BRITISH JOURNALS DURING THE FIRST WORLD WAR AND SENSATION OF THE OTTOMAN STATE

SUNGUR DOĞANÇAY

Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Asst. Prof. Dr., Dicle University Faculty of Letters, History Department
sungurdogancay@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-8291-3775>

MEHMET SERKAN ŞAHİN

Öğr. Gör. Dr. Dicle Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
Dr., Dicle University, Department of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution
serkansahin44@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3417-8635>

Atıf / Citation

Doğançay, S.- Şahin, M. S. 2021. "I. Dünya Savaşı Yılları İngiliz Gazetelerine Yansıyan Bazı Olaylar ve Osmanlı Algısı". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 72, (Eylül- September 2021). 409-432

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 27.02.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 30.08.2021
Yayın Tarihi- *Date Published* : 05.09.2021
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4526>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate® programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- *Journal of Turkish Researches Institute*
TAED-72, Eylül-September 2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851
www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İNGİLİZ GAZETELERİNE YANSIYAN BAZI OLAYLAR VE OSMANLI ALGISI

SOME INCIDENTS IN BRITISH JOURNALS DURING THE FIRST WORLD WAR AND SENSATION OF THE OTTOMAN STATE

SUNGUR DOĞANÇAY- MEHMET SERKAN ŞAHİN

Öz

Toplumların haber alma ihtiyacını karşılayan kitle iletişim araçları, insanların gerek çevrelerinde gerekse dünya genelinde meydana gelen gelişmeleri takip edebilmelerini sağlar. Bu araçların temelini oluşturan ve günlük haber alma olanağı sağlayan gazeteler yüzyıllardır bu işlevlerini yerine getirmektedirler. Gazeteler toplumları aydınlatma görevinin yanı sıra kitleleri harekete geçirecek kamuoyu oluşturma gücüne de sahiptirler. 19. yüzyıl ile birlikte hızlı bir dönüşüm sürecine giren modern dünyada gazetelerin etkisini keşfeden büyük devletler bu gücü ulusal hedefleri doğrultusunda kullanmaya başladılar. Böylece kitleleri yönlendirme şansını yakalayan emperyalist güçler ötekileştirdikleri devletleri ve milletleri “şeytanlaştıran” haberler yaptırarak kitle mobilizasyonunu sağlamayı başardılar. Birinci Dünya Savaşı yılları dünya çapında basın yayın organlarının en yoğun şekilde seferber edildiği dönemlerden biri oldu. İngiliz gazeteleri savaş yıllarında yayınladığı haberlerle başta müttefik olan devletlerin toplumları olmak üzere dünya kamuoyunu İttifak devletleri karşılığında birleştirmeye çalıştı. Bu süreçte İngiliz gazetelerinin özel hedefi Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan topluluklara yaptığı kötülüklerin (!) herkese duyurulması idi. Böylece dünya kamuoyu İngiliz sömürgeciliğinin temel hedefi olan Ortadoğu'nun Osmanlı Devleti'nden koparılma sürecini ateşli bir şekilde destekleyecek kıvama getirilmiş olacaktı.

Bu çalışmada 1914-1918 yılları arasında İngiltere'de yayımlanan otuz altı gazetenin savaşın seyri içerisinde önemli görülen ve yukarıda belirtilen yaklaşımın izlerini taşıyan haberleri incelenecektir. Bu sayede İngiliz gazeteciliğinin dünya kamuoyunu Osmanlı karşıtlığı üzerine manipüle etme süreci ve gerçeklerin dışında yaratılan algı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, İngiliz gazeteciliği, Enver Paşa, Cemal Paşa

Abstract

Media, which informs the communities, enables people to follow the developments in their environment and around the World. Newspapers, that are the basic elements to serve news, have been functioning for centuries. Besides their duty to enlighten the societies, newspapers have power to create public opinion by mobilising the masses. The Great Powers, which discovered the influence of newspapers, started to use this power in line with their national goals. Having the chance to direct the masses, the Imperialist Powers achieved mass mobilisation thanks to the newspaper reports. The years of World War I were one of the most intense mobilisation of media around the World. British newspapers tried to unite the people of both the Allied Powers and the World in the opposition of the Central Powers with the news they published during the war. In this process, the special goal of British newspapers was to publicize the evil the Ottoman State did to the communities living under the rule of it (!). In this way, the World public opinion would support the process of separation of the Middle East from the Ottoman State, which was the main target of British colonialism.

In this paper the news of thirty-six newspapers published in the British Empire between 1914-1918 during the war were analyzed. Thus, it was tried to reveal the process of British journalism manipulating the World opinion on the anti-Ottomanism.

Key Words: World War I, Ottoman State, British Journalism, Enver Pasha, Cemal Pasha

Structured Abstract

Mass media serve the need for information in every society and also allow people to keep up-to-date with the latest developments both in their environments and around the world. Newspapers, which form the basis of these media and provide the opportunity to receive daily news, have been holding this function for centuries. Newspapers also have the power to create public opinion by mobilizing masses beside their role of enlightening the society. In the 19th century, the modern world entered a rapid transformation process, and powerful imperialist nations that discovered the overwhelming power of newspapers began to exploit this power in line with their national goals. In this way, they gained the power to direct the masses and also succeeded in ensuring mass mobilization by fabricating news stories that “demonized” the states and nations they marginalized.

In the 19th century, when global politics was rapidly reshaped and the foundations of colonialism were laid, the concept of “The Sick Man of Europe” reflected the West’s perspective towards the Ottoman Empire. This concept, together with the term “Oriental Issue”, provided clues regarding the viewpoint of the world of Western diplomacy towards the Ottomans. These imperialist states, which showed their intention to cooperate through the Congress of Vienna so that their nationalist views did not affect the ethnic elements living in their own lands, adopted a contrary attitude in their approach towards the Ottoman Empire. In other words, they supported the spread of nationalism in Ottoman minorities. With the Tanzimat period, Western diplomacy showed an ambivalent attitude towards the attempts of the Ottoman Empire to keep up-to-date with the modern world and at times stretched its policies by acting in line with the course of events. Of note, it was at this point that the influence of the press became remarkably visible. While British and French statesmen supported the Ottoman reforms from time to time, the measures taken by the Ottoman administration in the face of the Bulgarian rebellion that flared up with the influence of Russia were portrayed as massacre (!) in British newspapers, which even demanded that the European great powers take drastic measures against the Ottoman Empire. In a related manner, this atmosphere would later form the basis of the support given to Russia by the Western public opinion on the way to the '93 War. Similarly, the black propaganda war instigated by the European press over the Armenian revolts and the operations conducted to suppress this war during the reign of Sultan Abdülhamid II had an extraordinary effect in the direction of hostility to Ottoman Empire. This process had such a deep impact that newspaper stories captured the minds of not only the European public opinion but also the Turks (Young Turks) who were against the sultan. As a result, the 20th century commenced with the substantiation of the strong influence of the developments in the printed media on the determination of the policies of the states and the public opinion. Although the Ottoman administration took steps to influence the European public opinion, which was conditioned to anti-Ottomanism, by contacting western journalists during the reign of Sultan Abdülhamid II, it could not obtain the anticipated outcomes. On the other hand, the events taking place in the Balkans within the framework of “the Macedonian Problem” continuously fed the hostility to Ottoman Empire with one-sided news stories published every passing day until the Balkan Wars.

World War I, which started under these conditions in 1914, marked the beginning of a new, planned, and comprehensive process in which British Empire mobilized its worldwide printed media activities for war propaganda. During the war years, British newspapers initiated an intense struggle to unite the public opinion both in the Entente Powers and in the world against the Central Powers. The main argument of the British press in this struggle was that the Ottoman Empire had intensified the atrocities it had been committing in the minorities living under its rule (!) under war conditions. British newspapers tried to maintain such arguments by exemplifying three elements during the war. The first element was Armenians, which had been employed for a long period of time. With this element, the Armenian Revolt, which started in 1915, was portrayed in the newspapers as a planned genocide operation of the Ottoman government. The second element was the Jews, which gained momentum particularly with the start of the British Army’s Palestinian operation and was announced

to the public based on the thesis that the Ottoman Jews would be subjected to a massacre similar to that of Armenians. The third element was the Arabs, by which the newspapers tried hard to announce to the world the belief that Cemal Pasha, who was the symbol of Ottoman domination in the region during the war years, deliberately starved the people and implemented policies that would create famine in order to destroy the Arabs. As a corollary of these allegations, the Ottoman administration was portrayed to have an oppressive and primitive state order and this misperception was disseminated to the European and US public opinion during the war.

The atmosphere created by the British press within the framework of this basic argument also had a great impact on both the Entente nations and the US public opinion, which had remained neutral for a long time, during the war. This effect, on the one hand, tended to foster the understanding that the Entente bloc was waging the war based on humanitarian ideals (!) and, on the other hand, referred to the goal of ensuring the US participation in the war through these ideals in support of the Entente. Particularly after 1917, the Zionists' support for the British military offensive against Palestine and the intensification of such activities conducted by the US administration and public were highly noteworthy. In other words, the aspiration of the British Empire to end the Ottoman domination in the region was being materialized in parallel with the support for the perception of the "savior" status of the British army, a misperception which the newspapers were trying to create.

In addition to this main argument, British newspapers frequently resorted to mind games on some trivial issues. Of note, they commonly noted several unfounded allegations that Enver and Cemal Pashas were in a continuous struggle in the Committee of Union and Progress, there were problems with the Ottoman-German alliance, Cemal Pasha was planning to declare his independence in Syria, and that Enver and Cemal Pashas had been murdered.

In the present study, a large collection of newspapers published in England during World War I were reviewed and the news stories that were considered important regarding the course of the war and that bore the traces of abovementioned notions were examined in order to investigate the process of the British press' manipulation of the world's public opinion towards anti-Ottomanism and to reveal the perception of the Ottoman Empire which was created based on black propaganda and whose traces can be seen even today.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'na 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile imzalanan antlaşma gereğince İttifak devletleri blokunda katılan Osmanlı Devleti dört yıl süren küresel savaş boyunca büyük mücadeleler verdi. Uzun savaş yılları beraberinde yalnızca siyasi ve askerî açıdan değil, aynı zamanda sosyoekonomik yönden de aşılması gereken ağır yükler getirdi. Kafkas cephesinden Çanakkale'ye, Irak ve Filistin cephelerinden Hicaz ve Yemen'e kadar geniş bir coğrafyada her türlü fedakârlığı göstererek vatan savunması için mücadele eden Osmanlı yöneticileri ve askerleri karşı blokta yer alan emperyalist devletlerin tahminlerinin çok ötesinde bir direniş sergiledi. Öyle ki İngiltere'nin başını çektiği İtilaf devletleri açısından 1914 yılı sonlarında Osmanlı Devleti karşı cephenin en zayıf halkası olarak görülmekte idi. Bu yaklaşım İngilizlerin İstanbul'u işgal hedefi çerçevesinde Çanakkale harekât planını hazırlarken rakiplerine karşı sergiledikleri küçümseyici tavırda da kendisini gösteriyordu. Boğazı aşarak başkente hâkim olma hedefini son derece kolay, kayıpsız ve kısa süreli bir taarruzla gerçekleştirebileceğini düşünen fakat Birinci Dünya Savaşı'nın en ağır mağlubiyetini yaşayan İngilizler hezimetin nedenini Osmanlı ordusunun başarısından ziyade Osmanlı askeri yönetiminde yer alan Alman misyonuna bağlayarak küçümseyici tavırlarını sürdürdüler. Çünkü dünya Müslüman nüfusunun büyük bir bölümü üzerinde egemen bir sömürge imparatorluğu kuran İngiltere'nin Halife tarafından yönetilen ve tüm sıkıntılara rağmen küresel siyasette varlığını koruyan tek İslam devleti olma özelliğine sahip olan Osmanlı Devleti karşısında yenilgi yaşamaması İngiliz emperyalizmini yöneten karar vericilerin kabul edebileceği bir durum değildi.

İngiltere hükümeti Dünya Savaşı süresince imparatorluğun emperyal hedeflerinin merkezinde yer alan Osmanlı coğrafyasına yönelik sadece cephe faaliyetleri icra etmedi; aynı zamanda çok güçlü ve kesintisiz bir karşı propaganda faaliyeti yürüttü. Bu faaliyet zincirinin başlangıcını resmi düzeyde görevli sivil ve askerî birimler oluşturuyordu. Parlamente'ye bağlı olarak görev yapan *Wellington House* adlı gizli büro karşı propaganda çalışmalarının merkezinde yer alıyor ve İngiliz hedefleri doğrultusunda dünya kamuoyunu manipüle edecek kitap ve broşürler yayınlıyordu.¹ Diğer yandan kamuoyunu etkileme ve yönlendirme noktasında çok büyük bir gücü olduğu bilinen medya organları da savaş yıllarında İngiliz emperyalizmine hizmet ediyordu.

İngiliz gazeteleri Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı yönetim kadrolarını temel alan çok sayıda haber yaptı. Gazeteler özellikle Harbiye Nazırı Enver Paşa ve IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'yı merkeze alan bilgiler vermeye özen gösterdi. İngiliz gazetelerinin bu iki ismi seçmesinde bu kişilerin savaş yıllarında üstlendikleri üst düzey görevler ile birlikte Osmanlı yönetim ve ordu birimleri üzerindeki tartışılmaz ağırlıkları etkili olurken, diğer yandan bu isimlerin savaş yılları boyunca İngiliz emperyalizmine karşı İslam dünyasını harekete geçirmeye çalışmış olmaları da önemli bir etkendi.

İngiliz hükümetinin odak noktası olan Ortadoğu coğrafyasına yayılma hedefi doğrultusunda söz konusu bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin sonlandırılması projesi İngiliz

¹ Dünyaca ünlü tarihçi Arnold Toynbee savaş yıllarında bu büroda görev yapmış ve dünya kamuoyunun Osmanlı'ya karşı organize edilmesinde günümüze kadar süregelen bir etki yaratan *Mavi Kitap*'ı tam olarak bu amaçla kaleme almıştır. bk. Bayram Bayraktar, "Tarih ve Propaganda: Morgenthau'nun Öyküsü ve Mavi Kitap Örneği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XVI/33 (2016-Güz), s. 141-148.

karşı propaganda birimlerinin özel faaliyet alanlarından biri idi. İngiliz yönetimi Gertrude L. Bell ve Thomas E. Lawrence gibi ajanları ile sahada isyanlar çıkarmak için çalışırken, İngiliz gazeteleri de Batı kamuoyunun Osmanlı karşıtlığı temelli bu sürece dahil edilmesi noktasında psikolojik altyapının oluşturulmasına yönelik bir yayım politikası izledi.

Savaşa Giderken Osmanlı Donanmasını Yenileme Çabaları

II. Meşrutiyet yılları Osmanlı ordusu üzerinde çeşitli reform adımlarının atıldığı bir dönem oldu. İttihat ve Terakki'nin yüksek eğitimli ve genç subay kadroları bu konuya özel önem verirken, geçmiş dönem ordu yapılanmasını ve ordu içi yükselme süreçlerini eleştirerek birtakım düzenlemeler yaptılar. Özellikle Balkan Savaşlarının ardından Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olan Enver Paşa ordu reformunu hızla ele alarak radikal adımlar attı. Bu süreçte ordu komuta kadrosu gençleştirilirken, çok sayıda subay emekli edildi. Alman Genelkurmayı ile yapılan anlaşma gereğince Liman von Sanders'in başında bulunduğu uzman heyet İstanbul'a getirilerek ordu reform planlarının oluşum ve uygulamasında hizmete alındı.²

Birinci Balkan Savaşı'nda Yunan donanması karşısında Ege denizinde yaşanan kayıpların etkisiyle Osmanlı donanmasının da yetersizliği görülüyordu. Bu bağlamda Cemal Paşa'nın 9/10 Mart 1914 tarihinde Bahriye Nezareti'ne atanması ile birlikte donanma modernizasyonu çalışmaları büyük bir hız kazandı.³ Bu süreçte İngiliz gazeteleri de Cemal Paşa öncülüğünde yürütülen donanma güçlendirme faaliyetlerini takip ediyordu. *The Birmingham Daily Mail* gazetesi 25 Haziran 1914 günü yayınladığı haberde Cemal Paşa'nın faaliyetlerine değinirken, Bahriye Nazırı'nın Osmanlı hükümetinin bir İngiliz şirketine sipariş ettiği dreadnotun* 15 Temmuz günü teslim edilmesine dair bir ihbarname sunduğunu belirtiyordu. Haberde aynı zamanda Paşa'nın bir Fransız şirketine hızlı teslimat yapılması koşulu ile 30 adet deniz uçağı* siparişi verdiği de yer almaktaydı.⁴

Cemal Paşa'nın IV. Ordu Kumandanlığına Atanması

Osmanlı Devleti'nin Ekim (1914) ayının son günlerinde Karadeniz'de yaşanan gelişmeler sonucunda İtilaf devletleri ile savaşa girmesi üzerine Enver Paşa'nın talebi doğrultusunda Cemal Paşa IV. Ordu Kumandanlığı ve Suriye Genel Valiliği görevine getirildi. 8 Aralık 1914 günü Şam'a ulaşan Cemal Paşa yukarıda belirtilen hedefler doğrultusunda kanal seferinin hazırlıklarını yapmaya başladı ve Ocak (1915) ayının ilk haftasında Kudüs'e giderek burada IV. Ordu karargâhını kurdu.⁵ Paşa'nın harekât hazırlıklarını yaptığı günlerde birçok İngiliz gazetesi Kahire kaynaklı bir haber yayınladı.

² Söz konusu Alman Askeri Misyonu için bk. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, çev.: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 7-20.

³ Nevzat Artuç, Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 145-149.

* Haberde adı geçen dreadnot *Sultan Osman* olsa gerektir. bk. Serhat Güvenç, Osmanlıların Dreadnot Düşleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 115-123.

* Gazetede sipariş edilen deniz uçağı sayısı 30 olarak belirtilirken, Cemal Paşa hatıratında 12 deniz uçağı siparişi verildiğini ifade etmektedir. bk. Cemal Paşa, Hatıralar İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları, haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 123.

⁴ The Birmingham Daily Mail, 25 June 1914.

⁵ Artuç, Cemal Paşa, s. 211, 217.

Söz konusu haberde Yafa'dan gelen mültecilerden elde edilen bilgilere göre Cemal Paşa'nın yeterince silahlandırılmamış beş bin asker ile birlikte Kudüs'e geldiği ve kente gelişinin ertesi günü konakladığı odada ölü bulunduğu belirtiliyordu.⁶ Bazı gazeteler ise Paşa'nın kendisine muhalif bir kişi tarafından öldürüldüğünü iddia ediyordu.⁷ Gerçek dışı olan⁸ bu ve benzeri haberler savaş yıllarında İngiliz gazetelerinde sıkça yer alırken, bu asparagası sayfalarına taşıyan gazetelerden birinde Paşa'nın son yıllardaki siyasi kariyeri üzerine dikkat çekici yorumlar yapıyordu. Cemal Paşa'nın *ıçler acısı* bir durumda olduğunu öne süren *The Liverpool Echo* gazetesi Türkiye üzerindeki Alman nüfuzuna karşı çıkan Paşa'nın bu yaklaşımı nedeniyle başta Enver Paşa olmak üzere Osmanlı yönetimi tarafından kenara itilerek göz ardı edildiğini ve hatta kabinede görev aldığı süreçte dahi bu durumun sürdüğünü belirtiyordu. Gazeteye göre Osmanlı donanmasının Rus limanlarını bombalayarak devleti savaşa sürükleyiş hadisesini Bahriye Nazırı olmasına rağmen en son Cemal Paşa duydu ve bu olayı "*müstehtcen, ilginç ve kaleme alınamaz*" şeklinde yorumladı. Sürecin devamında devletin savaşa girişi ile birlikte Almanların istenmeyen adam ilan ettiği *zavallı* Cemal Paşa -*Filistin'den toplanan ayaktakımı ve bedevilerden oluşturulmuş düzensiz bir ordunun başında*- Mısır'ı fethetmekle görevlendirilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Haber, Paşa'nın nazırlık ve valilik görevleri öncesinde *onurlu ve yararlı* bir siyasi kariyere sahip olduğu vurgusu yapılarak sona eriyordu.⁹ Aynı günlerde *The Courier* gazetesinde yayınlanan bir haberde ise Cemal Paşa'nın Osmanlı donanması üzerindeki Alman nüfuzunu protesto ettiği belirtilerek, ölümünün Almanlara karşı bir antipati uyandırdığı öne sürülüyordu.¹⁰

Cemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'na giriş süreci öncesinde belli bir süre tarafsızlıktan yana tavır sergilediği ancak İtilaf devletlerinin Rus tehdidi karşısında Osmanlı yönetimine güvence vermemeleri üzerine Alman ittifakını benimsediği bilinmektedir.¹¹ Buradan hareketle Cemal Paşa üzerine kaleme alınan yukarıdaki gazete haber-analizinin kaynağı muhtemelen devletin savaşa giriş sürecinde İstanbul'da yayılan çeşitli dedikodulardı. Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın Alman ittifakı içerisinde savaşa girme konusunda fikir ayrılığına düştükleri, Enver Paşa savaşa girme yanlısı iken Cemal Paşa'nın tarafsızlıktan yana olduğu ve bu yaklaşım farkı nedeniyle iki ismin birbirlerine kabine toplantısında silah çektikleri o günlerde başkentte yaygın olan söylentilerden biri idi.¹² Diğer taraftan Cemal Paşa hatıratında donanmanın Rus limanlarına yönelik harekâtından

⁶ The Faringdon Advertiser-Reading Mercury, Oxford Gazette, Newbury Herald And Berks County Paper, 2 January 1915.

⁷ The Daily Express, 4 January 1915; The Londonderry Sentinel, 5 January 1915.

⁸ Cemal Paşa'nın Kudüs'te öldürüldüğü haberinin Bulgaristan'da çıkarılan *Otto* gazetesinde de yayınlanması üzerine Osmanlı'nın Sofya Sefareti İstanbul'dan haberi tekzip edebilmek için bilgi isteyecek ve cevaben sefarete haberin asılsız olduğu belirtilecektir. BOA, HR.SYS. 2405/44.

⁹ The Liverpool Echo, 2 January 1915.

¹⁰ The Courier, 7 January 1915.

¹¹ Artuç, Cemal Paşa'nın 11 Ekim 1914'ten itibaren savaşa giriş fikrini benimsediğini ifade etmektedir. Artuç, Cemal Paşa, s. 193.

¹² Cemal Paşa bu iddianın tamamen gerçek dışı ve dedikodudan ibaret olduğunu ifade etmektedir. bk. Cemal Paşa, Hatıralar, s. 155.

beş altı saat önce bizzat Enver Paşa tarafından bilgilendirildiğini açıkça ifade etmektedir.¹³ Cemal Paşa'nın Osmanlı-Alman ittifakına karşı olduğu yaklaşımı ise yine 1914 yılında İstanbul'un siyasi atmosferinde kimi kesimlerin Paşa'yı Fransız yanlısı olarak görme eğiliminden kaynaklanıyordu. ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun Cemal Paşa'yı Temmuz 1914'te gerçekleştirdiği Paris ziyaretinden hareketle "*Fransız severliğiyle ün yapmıştı*" şeklinde nitelemesi bu durumun sonucu olsa gerektir.¹⁴

Birinci Kanal Harekâtı

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan 2 Ağustos 1914 tarihli gizli ittifak antlaşması ile birlikte Almanlar Osmanlı ordusunun bir an önce savaşa dahil edilmesini isteyerek Enver Paşa üzerinde her geçen gün yoğunlaşan bir baskı kurmaya başladı. Alman Genelkurmayının savaş planlarında İngilizlerin Asya sömürgeleri ile olan bağlantılarını kesme stratejisi önemli bir yer tutuyordu. Öyle ki Almanlar bu hedefe İngiliz kontrolündeki Süveyş Kanalı'nın ele geçirilmesi ile ulaşılabileceğine inanıyorlardı. Bu durum gerçekleştirilirse İngilizlerin Batı cephesine sömürgelerinden sevk ettikleri asker ve her türlü malzemenin geçiş güzergâhı kapatılmış ve İngiliz savaş gücüne büyük bir darbe indirilmiş olacaktı.

Osmanlı ordusunun Mısır'a yönelik bir harekât hazırlığı içerisinde olduğuna dair İngiliz basınında çıkan ilk haberler Ocak (1915) ayının ilk haftasında görüldü. Söz konusu haberde Türklerin iki haftadan beri harekete geçmek için önemli noktalarda yoğun bir hazırlık içinde oldukları, taarruzun şubat ayının ilk iki haftası içerisinde gerçekleştirileceği, Cemal Paşa'nın komutası altında Lübnan'da on yedi bin, Suriye'de ise yetmiş bin civarında askerin bulunduğu ve Lübnan'daki Türk garnizonunun güçlendirildiği ifade ediliyordu. Diğer yandan Almanların Suriye kıyılarına yerleştirildiği bilgisi de haberde yer alıyordu.¹⁵ 29 Ocak 1915 günü bazı İngiliz gazeteleri Türk ordusunun Mısır üzerine üç koldan ilerlediği bilgisini verirken,¹⁶ bazıları da Paris kaynaklı olarak sundukları haberde *İstila Ordusunun Lideri* olarak niteledikleri Cemal Paşa'nın İttihatçılar tarafından öldürüldüğünü belirtiyorlardı.¹⁷ Böylece İngiliz gazeteleri Cemal Paşa'nın ölümü üzerine kısa sürede ikinci defa gerçek dışı bir haber yayınlamış oluyordu.

Cemal Paşa komutasındaki IV. Ordu Birinci Kanal Harekâtı'nın ana taarruzunu 2-3 Şubat 1915 tarihinde gerçekleştirdi ancak başarı sağlanamayınca orduya çekilme emri verildi. Harekâta ilişkin Kahire kaynaklı bilgiler veren *The Birmingham Daily Mail* gazetesi Osmanlı ordusunun kaybını 2.400 ölü ve 600 esir olarak açıkladı. Gazete esirlerden alınan bilgilere göre Türk komutanın (Cemal Paşa kastediliyor olsa gerek) yaralı halde kaçtığını belirtirken, esir alınan askerlerin de ameliyat ve tedavi edildiğini ve kendilerine gösterilen ilgi karşısında şaşırarak "*Böyle bir muamele yapılacağına hiç düşünmemiştik*" dediklerini

¹³ Cemal Paşa, Hatıralar, s. 160. Ayrıca bk. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 240-244.

¹⁴ Henry Morgenthau, Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü, çev.: Atilla Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 84.

¹⁵ The Birmingham Daily Mail, 8 January 1915.

¹⁶ Western Mail, 29 January 1915.

¹⁷ The Daily Mail, 29 January 1915. Haber içerisinde birkaç hafta önce Cemal Paşa'nın öldüğüne dair bilgiler alındığı ancak bu bilgilerin yanlışlığının ortaya çıktığı vurgulanıyordu.

vurguluyordu.¹⁸ Haber incelendiğinde Osmanlı ordusunun kayıplarının ciddi oranda abartıldığı göze çarpmaktadır. Zira arşiv belgeleri ve döneme ilişkin hatıratlar bir arada incelendiğinde ordunun ilk kanal harekâtındaki şehit, yaralı, kayıp asker sayısının azami 1.410 olduğu görülür.¹⁹ Diğer yandan Cemal Paşa bu harekâta yaralanmadığı gibi kaçtığına dair iddia da tamamen gerçek dışıdır. Paşa, harekâtın seyri üzerine kolordu kumandanı Mersinli Cemal Paşa ile kurmay başkanları von Kressenstein ve von Frankenberg ile görüşükten sonra planlı çekilme emri vermiştir.²⁰ Haberin en dikkat çekici yönlerinden biri de esir düşen askerlere gösterildiği iddia edilen iyi muameledir. Bu konuda TBMM içinden verilecek bir örnek İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Mısır'daki Seydibeşir esir kampına götürdükleri Osmanlı askerlerine yönelik uygulamalarının şeklini net bir biçimde sergileyecektir. Edirne milletvekilleri Faik (Kaltakkıran) Bey ile Mehmed Şeref (Aykut) Bey 27 Mayıs 1921 günü meclis başkanlığına sundukları önergede “...Mısır'da bililtizam İngilizin tathiratu fenniye bahanesiyle miktarı muayyeninden fazla (Krizol) banyosuna sokarak gözlerini kör ettikleri on beş bin evladının üzerinde irtikâbedilen bu cinayetin müteammit failleri olan İngiliz tabipleriyle garnizon kumandan ve zabitlerinin tecrim edilmesini” istiyorlardı.²¹

Birinci Kanal Harekâtı'ndan kısa süre sonra İngiltere'de Cemal Paşa'nın sağlığına yönelik yine gerçek olmayan haberler yayımlandı. Roma kaynaklı olarak yayınlanan bir haberde otomobili ile seyir halinde iken yaşanan bombalı saldırı sonucu Cemal Paşa'nın ayağından yaralandığı bildiriliyordu.²² Son derece ses getirecek ifadelerle dolu diğer bir haberde ise Cemal Paşa'nın kendisini *Sultan* ilan edip bölgede egemenlik kurarak İtilaf devletleri ile barış antlaşması yapmak için gizli görüşmeler yürüttüğü iddia ediliyordu. Habere göre Asya toprakları ile sınırlı bir Türkiye'nin yaratılması karşılığında Mezopotamya İngiltere'ye, Filistin Mısır'a ve Ermenistan coğrafyası Rusya'ya bırakılacaktı. Dahası *Daily Copenhagen* muhabirinin verdiği bilgilere göre bu gizli pazarlıklardan haberdar olan İttihatçı hükümetin emri üzerine Cemal Paşa öldürülmüştü.²³ Böylece İngiliz basınında Cemal Paşa'nın ölümü üzerine sürekli yayınlanan gerçek dışı haberlere bir yenisi daha eklendi. Ancak söz konusu iddialar 1915 ve 1916 yıllarında gündemi yoğun bir şekilde işgal etti. Öyle ki Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov ve Rus hükümeti adına Ermeni sorununun -Rusya lehine- çözümü için İtilaf devletleri nezdinde temsilci olarak görevlendirilen Zavriev'in Cemal Paşa'yı sultanlık vaadiyle yanlarına çekip hayata geçirmeye çalıştıkları bir plan İngiltere ve Fransa'nın itirazı ile kâğıt üzerinde kalacak ve Cemal Paşa'nın haberi dahi olmayacaktı.²⁴

¹⁸ The Birmingham Daily Mail, 6 February 1915.

¹⁹ İsmet Üzen, *Birinci Dünya Savaşında Kanal Seferleri (1915-1916)*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 245; Cemal Paşa, *Hatıralar*, s. 188.

²⁰ Yusuf Hikmet Bayur'un tabiriyle böyle yaparak makul davranan Cemal Paşa harekâta devam etseydi birkaç yüz kişinin bile kurtulması çok güç olacaktı. bk. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III/I, s. 418-419.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 10, (28.5.1337), s. 328-329.

²² The Manchester Evening News, 18 February 1915; Huddersfield Daily Examiner, 18 February 1915.

²³ The Londonderry Sentinel, 2 March 1915.

²⁴ Yusuf Hikmet Bayur, Cemal Paşa'nın hiçbir şekilde içinde olmadığı bu tasarıların tamamen hayal ve boş ümit üzerine kurulduğunu belirtmektedir. Sürecin detayları için bk. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III/III, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara, 1991, s. 224-235.

Birinci Kanal Harekâtı'nın yankıları İngiliz basınında uzun süre gündemdeki yerini korudu. *The Edinburgh Evening News* gazetesi Cemal Paşa'ya sefer sırasındaki hizmetlerinden dolayı madalya verilerek yaşanan başarısızlığın İstanbul'da gizlenmeye çalışıldığını vurgularken, harekâta katılan yirmi binden fazla bedevinin de silahlarıyla birlikte firar ettiklerini savunuyordu.²⁵ Şam'da Birinci Kanal Harekâtı'nın sonuçları üzerine Cemal Paşa'yı rahatsız eden söylentilerin yayıldığı görülmektedir. Kentte harekâtın hezimetle noktalandığı ve Paşa'nın görevden alınarak yerine Liman von Sanders'in atanacağı konuşulması üzerine Cemal Paşa Harbiye Nazırı'na 25 Şubat 1915 tarihinde bir telgraf gönderdi ve dedikoduların önlenerek tehzibinin sağlanması için kendisine madalya verilmesi teklifinde bulundu. Bunun üzerine Enver Paşa'nın talebi ile Sultan Reşad tarafından Cemal Paşa'ya Muharebe Altın Liyakat madalyası verildi.²⁶ Harekâta katılan binlerce Arap askerinin firarı iddiasını ise IV. Ordu Kumandanı'nın harekâtı değerlendirirken ifade ettiği şu sözler çürütmektedir: "...hepsi Suriyeli ve Filistinli Arap erlerinden oluşan bu menzil kollarındakilerden hemen hiçbirinin firar ettiği veyahut bir ihanete teşebbüs ettiği olmamıştır."²⁷

Ermeni İsyanı

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinin ardından Taşnak örgütü Anadolu'da terör faaliyetlerine başlayarak cephe gerisinden Osmanlı ordusuna saldırdı. Dahası Anadolu'yu işgale başlayan Rus ordusunun öncü birlikleri olarak hareket eden çok sayıda Ermeni gönüllü birlikleri faaliyete geçerken, Osmanlı ordusundan firar eden Ermeni askerler bu gönüllü birliklere katılımı yoğunlaştırdı. *The Liverpool Echo* gazetesi 24 Mayıs 1915 tarihli sayısında Osmanlı hükümetinin Hamidiye Alayları'nın yardımı ile Ermenileri öldürdüklerini iddia ederken, Cemal Paşa'nın Zeytun'u kuşatma altına aldığını, Van'ın *bir avuç kahraman Ermeni* tarafından savunulduğunu belirtiyordu. Osmanlı hükümetinin kendi halindeki Ermeni nüfusa karşı çok zalimce davrandığını vurgulayan gazete Osmanlı Ermenilerinin asker alma işlemlerinden kaçtıklarını da ifade ediyordu.²⁸ İngiliz basını tüm dünyayı etkisi altına alacak ve günümüze kadar yansımaları devam edecek sözde soykırım propagandasını işlemeye savaşın başlangıcında bu tarz tek yanlı haberler kaleme alarak başladı. Gazete Hamidiye Alayları üzerinden Kürtlerin Ermenileri öldürdüğünü iddia ediyordu ancak olayların üzerinden bir asır geçtikten sonra eldeki tüm veriler ile geçmişe bakıldığında Justin McCarthy Van'da yaşananları şöyle ifade etmektedir: "...Van'ı ele geçiren isyancılar, Müslümanların yaşadığı semt ve mahalleleri yakıp yıkmaya ve ellerine düşen çok sayıda Müslümanı katletmeye başladılar. Van'da çok sayıda Kürt köylü öldürülmüştü. Mesela binlerce Müslüman Kürt, Van dışında bulunan Zeve çukurunda toplanarak öldürüldü. Bu insanlar, Ermeni birlikleri tarafından Zeve çukurunun

²⁵ The Edinburgh Evening News, 12 March 1915.

²⁶ Artuç, Cemal Paşa, s. 226-227. Cemal Paşa bu konuyu Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile de görüşti. Talat Paşa Cemal Paşa'ya gönderdiği 3 Mart 1915 tarihli telgrafta İngiliz yalanlarına yönelik tehzibin basında yayınlanmasının sağlandığını ve madalya hususunda Enver Paşa ile görüşeceğini bildiriyordu. BOA, DH.ŞFR. 50/156.

²⁷ Cemal Paşa, Hatıralar, s. 190.

²⁸ The Liverpool Echo, 24 May 1915.

*çevresindeki tepelerden açılan tüfek ve makineli tüfek ateşiyle katledildiler. Kaçmaya çalışan Kürtler yollarda öldürüldü...*²⁹

Haberde dikkat çeken bir ifade de Van'ın *bir avuç kahraman Ermeni* tarafından savunulduğunun vurgulanması idi. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında Van merkezde 45.119 Müslüman ile 33.789 Ermeni'nin yaşadığı³⁰ göz önüne alındığında, kentte azınlığı oluşturan bir grubun çoğunluğa karşı Van'ı savunduğu şeklinde ilginç bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Bu çelişkinin temelinde ise Avrupa kamuoyunda var olan Doğu Anadolu'da Ermenilerin çoğunluğu oluşturduğu algısı yatmaktadır. Diğer yandan Zeytun'un Cemal Paşa tarafından kuşatıldığını ifade eden İngiliz gazeteleri bölge Ermenilerinin ordudan firar ettiklerini belirtiyor fakat bu firarilerin Zeytun'da yoğunlaştıklarını ve Rusya'ya "...15.000 Ermeni'nin silahlarına sarılmaya ve Osmanlı ordusunun Erzurum'daki iletişim hatlarına karşı saldırıya geçmeye hazır oldukları..." bilgisini verdiklerini göz ardı ediyordu. Böyle bir ortamda Cemal Paşa 22. Alay'a bağlı bir taburu Zeytun'a sevk etti.³¹

Çanakkale Savaşı Günlerinde İngiliz Propagandası

Birinci Dünya Savaşı'nın kaderini belirleyen muharebelerden biri olan Çanakkale Savaşları sırasında İngiliz basını Osmanlı yönetimine ve Alman ittifakına yönelik propaganda haberleri servis etmeye devam etti. İtilaf donanmasının Çanakkale harekâtını başlatmasına kısa bir süre kala yayınlanan haberlerde İstanbul'da Alman karşıtlığının hızla arttığı, sokaklarda halkı Alman askerini öldürmeye çağıran afişlerin yer aldığı ve binlerce kişinin tutuklandığı vurgulanıyordu.³²

İngiliz ve Fransız filusunun 18 Mart 1915'te yaşadığı hezimetin ardından başlatılan Gelibolu çıkarmasının ilk aylarında yayınlanan Roma kaynaklı bir haberde Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın tehdit altında olduğu ve ölüm korkusu içinde yaşadığı belirtiliyordu. Paşa'nın askerlerle temas kurmamak için askeri görevlerinden ayrılıp başkentte Kızılay müfettişliği görevine atandığı vurgulanırken, bu durumun bile Paşa'yı tehlikeden kurtaramadığı açıklanıyordu. Haberde Enver Paşa'nın iki hafta önce gerçekleştirdiği bir hastane ziyareti sırasında yaralı askerler tarafından kendisine tepki gösterildiğine, ülkeyi harap ettiği ve sattığı yönlü eleştiriler aldığına ve bu nedenle ziyaretini sonlandırmak zorunda kaldığına dikkat çekiliyordu.³³ Enver Paşa'nın 1915 yılında askeri görevlerini terk ettiği iddiası tamamen gerçek dışı iken, 3 Ocak 1914 tarihinde Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Harbiye Nazırı olarak hükümete giren Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile

²⁹ Justin McCarthy, Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları, çev.: Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 206.

³⁰ Vilayet genelinde ise 179.380 Müslüman ile 67.792 Ermeni bulunmaktaydı. bk. Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, çev.: Bahar Tınakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 220.

³¹ Edward J. Erickson, Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi, çev.: İbrahim Türkmen, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 267, 269.

³² The Faringdon Advertiser, 2 January 1915; The Daily Express, 4 January 1915; The Londonderry Sentinel, 5 January 1915.

³³ Sheffield Evening Telegraph, 21 June 1915.

birlikte Başkumandan Vekili olarak Osmanlı ordusunun en tepesindeki isim haline gelmiş ve bu görevlerini 14 Ekim 1918 tarihine kadar sürdürmüştü.

İngiliz basını Çanakkale Cephesi'nde çatışmaların devam ettiği günlerde Osmanlı yönetimini baskıcı göstererek hem kendi toplumu ile birlikte müttefiklerinin kamuoyunu konsolide etmeyi hem de başta Siyonistler olmak üzere dünya siyasetinde etkili olan siyasal grupların desteğini çekmeyi hedefleyen haberlere geniş yer ayırdı. İtilaf devletleri ile iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı Anadolu'da isyanlar çıkaran Taşnak Ermenilerinin tehcir edilmesi dünyaya katliam olarak sunuluyor ve onların Kuzey Suriye'den Port Said'e Fransız savaş gemileri ile taşınarak kurtarıldıkları belirtiliyordu. Diğer yandan ABD savaş gemilerinin İngiliz, Fransız ve Rus uyruklu dört yüz kişiyi Yafa'dan İskenderiye'ye getirdikleri ve Cemal Paşa'nın pek çok Siyonist lider ile birlikte iki yüz Yahudi mülteciyi Filistin'den sürdüğü vurgulanıyordu.³⁴ Yahudi kamuoyunu saflarına çekmek için Birinci Dünya Savaşı boyunca Siyonistlerle sürekli temas halinde olan başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletleri Osmanlı topraklarında etkili casusluk faaliyetleri yürüttüler. Öyle ki Cemal Paşa 9 Aralık 1914 tarihinde Başkumandanlığa gönderdiği raporda "*Suriye ahvali hakkındaki tedkikatım neticesinde edindiğim kanaata nazaran Suriye casuslarla doludur ve bunların ekserisi düvel-i muazzama şubesindedir*" diyordu.³⁵ İtilaf devletlerinin savaşın ilk günlerinden itibaren yoğun bir şekilde başlattıkları casusluk faaliyetleri Suriye ve Filistin'de yaşayan kendi vatandaşları başta olmak üzere Filistin'de devlet kurmak isteyen yerli Siyonistler ve çeşitli devletlerin diplomatik temsilcileri üzerinden yürütüldü. Bu durumu önlemek için büyük bir çaba sarf eden Cemal Paşa casusluk yapan kişileri bölgeden uzaklaştırıp çeşitli yerlere iskân ettirerek engel olmaya çalıştı.³⁶ Ancak Paşa'nın bu kararları İngiliz basını başta olmak üzere Batı gazeteleri tarafından sıradan insanların yerlerinden yurtlarından sürülmesi şeklinde lanse edildi.

Çanakkale Savaşı günlerinde İngiliz denizaltıları sık sık Marmara denizine açılarak İstanbul Boğazına girme teşebbüsünde bulunuyordu. Osmanlı gemilerine saldırarak Çanakkale'ye yardım götürülmesini engellemeyi amaçlayan bu denizaltıların faaliyetleri de³⁷ İngiliz gazetelerinde yer aldı. Konuya ilişkin *İstanbul Panikte* başlıklı haberde Galata köprüsü saldırısından sonra halk arasında *Şeytan Makinesi* olarak adlandırılmaya başlanan İngiliz denizaltılarının paniğe yol açtığı belirtiliyordu. Adalar ile boğaz ulaşımının durdurulduğuna vurgu yapılan haberde Enver Paşa ile diğer nazırların da torpidobotların refakatinde ulaşım sağladıklarına işaret edilmekteydi.³⁸

Cemal Paşa- Hükümet Ayrılığı İddiası

³⁴ The Yorkshire Post, 9 October 1915. Cemal Paşa'nın bölücü faaliyetleri nedeniyle Filistin'den uzaklaştırdığı Siyonist liderler arasında Antebi, Grasowsky, Dr. Mossinson, Aronotiz, Rabbi Fishmann, Ridnik, Dr. Bogratoschof ve Dr. Arthur Ruppın bulunmaktaydı. bk. M. Talha Çiçek, Cemal Paşa Suriye'de Birinci Dünya Savaşı Yılları, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s. 146-150.

³⁵ Artuç, Cemal Paşa, s. 281.

³⁶ Hükümet de Cemal Paşa'ya casusluk faaliyetleri konusunda bilgi veriyordu. Dahiliye Nazırı Talat Paşa 14 Haziran 1915 tarihinde Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta Selanik konsolosu ile İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nin yaptığı araştırma sonucunda Selanik hahamı Yakob Mayer'in Osmanlı Devleti'ne karşı olan radikal bir Siyonist olduğunun tespit edildiğini bildiriyordu. BOA, DH.ŞFR. 54/8.

³⁷ Çanakkale Savaşı günlerinde İtilaf denizaltılarının faaliyetleri ve Osmanlı yönetiminin aldığı tedbirler için bk. Figen Atabey, Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 141-190.

³⁸ Sheffield Daily Telegraph, 21 August 1915.

Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı yönetimi içinde sürekli çatışma olduğu iddialarını gündeme getiren İngiliz basınında 17 Kasım 1915 günü *Türkiye'de Karmaşa* başlıklı bir haber yer aldı. Haberde Cemal Paşa'nın hükümete karşı bir isyan başlattığı, görev bölgesinde yaşayan Dürzileri isyana destek vermeleri için ikna ettiği ve böylece kendisini İstanbul'dan uzaklaştıran Enver ve Talat Paşa'dan intikam almaya çalıştığı bildiriliyordu. Arapların da desteklediği isyanın lideri Cemal Paşa'nın aynı zamanda İtilaf devletleri ile iş birliği içerisinde olduğuna da haberde vurgu yapılıyordu. Diğer yandan İstanbul'daki hükümet ise isyanı bastırmak için Pertev Paşa'yı* bölgeye göndermişti.³⁹ Benzerleri gibi bu haber de tamamen hayal ürünü idi. 1915 yılı ortalarından itibaren tüm mesaisini İkinci Kanal Harekâtı'nın hazırlıklarına ayıran Cemal Paşa söz konusu haberin yayımlandığı günlerde harekât hakkında Enver Paşa ile görüşmek üzere İstanbul'a gitmek için hazırlık yapıyordu. 5 Aralık 1915 günü Enver Paşa ile Harbiye Nezareti'nde görüşen Cemal Paşa Sultan Reşad tarafından da kabul edilecek⁴⁰ ve iki hafta kadar İstanbul'da kaldıktan sonra Şam'a dönecektir.⁴¹ Diğer yandan bazı İngiliz gazeteleri *The Liverpool Echo*'da yayımlanan bu haberin doğru olmadığını iki hafta sonra sayfalarına taşıyarak Cemal Paşa ile Enver Paşa arasında bir sorun bulunmadığını ve Cemal Paşa'nın Mısır üzerine yeni bir askerî harekât için hazırlık yaptığını vurguladılar.⁴²

Enver Paşa'ya İlişkin Ölüm Haberleri

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılımının ilk aylarında Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın öldürüldüğüne dair gerçek dışı haberler yayımlayan İngiliz gazeteleri savaşın devamında benzer haberleri Harbiye Nazırı Enver Paşa için de yayımladı. 1915 yılının ortalarında Enver Paşa'nın koleraya yakalandığını duyuran İngiliz basını,⁴³ 9 Mart 1916 tarihinde ise Atina kaynaklı bir suikast haberini sayfalarına taşıdı. "*Enver Paşa Gizemi*" başlıklı haberde Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti'nde bir asker tarafından silahla vurulduğu ve ağır şekilde yaralandığı vurgulanırken, Paşa'nın korumaları tarafından intihar etmesi engellenen suikastçı askerinin de öldürüldüğü belirtiliyordu. Saldırının ardından Enver Paşa'nın öldüğüne dair söylentilerin yaygınlaştığı ifade edilirken,* haberin devamında Enver Paşa'nın Cemal Paşa ile birlikte bir hafta önce Medine'ye giderek Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ettiğine de dikkat çekiliyordu.⁴⁴ Ancak birkaç gün sonra yayımlanan haberlerde Enver ve Cemal Paşa'nın birbirlerine dargın olduklarının çok iyi bilindiği ve bu nedenle birlikte Medine'ye

* Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinde görev yapan ve sonrasında Viyana ataşeliğine atanan Sait Pertev (Demirhan) Paşa kastediliyor olsa gerektir.

³⁹ The Liverpool Echo, 17 November 1915. Babıalı de İtilaf devletleri basınında yer alan bu türden haberleri takip ediyordu. bk. BOA, HR.SYS. 2289/39.

⁴⁰ Artuç, Cemal Paşa, s. 239.

⁴¹ Cemal Paşa, Hatıralar, s. 195.

⁴² Hamilton Daily Times, 30 November 1915; The Scotsman, 30 November 1915.

⁴³ OxfordMail, 22 July 1915.

* Bu İngiliz basınında Enver Paşa'nın öldüğüne dair gerçek dışı ilk haberi değildi. Trablusgarp Savaşı günlerinde Enver Paşa'nın aldığı bir yaranın kangrene dönüşmesi nedeniyle hayatını kaybettiği bilgisi İngiliz gazetelerinde yer almıştı. bk. Western Times, 24 April 1912; Derby Daily Telegraph, 23 April 1912; Aberdeen Press and Journal, 24 April 1912; Dublin Daily Express, 24 April 1912.

⁴⁴ The Evening News, 9 March 1916.

gittikleri bilgisinin güvenilir olmadığı ifade ediliyordu.⁴⁵ Böylece İngiliz basını savaşın başından beri ısrarla sürdürdüğü Enver ve Cemal Paşa arasında sorunlar yaşandığı tezine devam ederken, Başkumandan Vekili ve IV. Ordu Kumandanı 1916 yılı Mart ayında Medine'yi ziyaret ettiler.⁴⁶

İngiliz basını savaşın devamında da Enver Paşa'nın öldüğüne dair haberler yayınlamayı sürdürdü. Gazeteler 11 Nisan 1916 tarihinde Paşa'nın Kudüs'te bulunan Amron Cami avlusuna defnedildiği bilgisine yer veriyor ve cenaze merasimine Cemal Paşa ile Liman von Sanders'in katıldığını vurguluyordu.⁴⁷ Belki de bu gerçek dışı habere Enver Paşa'nın 1916 yılının ilk aylarında IV. Ordu bölgesine yaptığı ziyarete dair bilgiler neden oldu. Zira Başkumandan Vekili'nin Medine'ye kadar uzanan bu ziyaretine ait duraklardan biri de Kudüs idi. Suikast haberinde de Paşa'nın Medine'ye gittiğine vurgu yapılmıştı. Ancak verilen bilgilerin tamamı birleştirildiğinde Paşa'nın Medine'de olduğu bilgisinden bir hafta sonra İstanbul'da öldürüldüğü sonucu çıkıyordu. Birkaç gün içinde Medine bilgisi tektip edilirken, bir ay sonrasında ise Enver Paşa'nın yine Orta Doğu'da olduğu ve orada öldüğü bilgisi geçiliyordu. Görüldüğü gibi İngiliz gazeteleri farklı kaynaklardan beslenerek okuyucularına duyurduğu bu haberleri pek de süzgeçten geçirmiyor ve aldığı tüm duyumları yayınlama politikası takip ediyordu.

İkinci Kanal Harekâtı

Birinci Kanal Harekâtını keşif taarruzu olarak niteleyen Cemal Paşa ikinci harekâtın hazırlıklarını çok daha kapsamlı bir şekilde ele aldı. 1915 yılının ikinci yarısından itibaren yoğunlaşan söz konusu hazırlıklar İngiliz gazetelerinin de gündeminde yer aldı. 1916 yılının ilk günlerinde Cemal Paşa'nın yaklaşık üç yüz bin askerle Mısır seferine çıkmak üzere hazırlandığını belirten gazeteler, Paşa'nın harekâta yönelik hazırlıklar kapsamında kısa süre önce gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretine de değiniyorlardı. Cemal Paşa'nın İkinci Kanal Harekâtına özellikle Alman askerinin katılmasını istemediğini⁴⁸ ve tam teçhizatlı yirmi beş bin Alman askerini dahi reddettiğini⁴⁹ vurgulayan İngiliz basını, Paşa'nın daima Fransız hayranı olduğunu ve savaşın başlangıcında Türk donanmasının Alman kontrolüne girmesi üzerine -İstanbul'dan uzaklaştırmak için- Suriye'ye gönderildiğini belirtiyordu.⁵⁰

Cemal Paşa ikinci harekâtın hazırlık sürecinde Enver Paşa ile yaptığı yazışmalarda ilk harekâta da görev yapan von Kressenstein'in Birinci Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'na atanmasını özellikle talep etti. Diğer yandan Paşa Mısır'ın alınmasının Almanların savaş planları açısından da son derece önemli olduğunu ve bu nedenle ciddi bir mali destek sağlayacaklarını belirtiyordu. Öyle ki yapılan görüşmeler sonucunda Almanya İkinci Kanal Harekâtı için IV. Ordu'ya bir uçak birliği, makineli tüfek bölüğü, obüs havan

⁴⁵ The Globe, 13 March 1916; Evening Telegraph and Post, 13 March 1916.

⁴⁶ Cemal Paşa Medine'ye gitmek üzere Enver Paşa ile 1 Mart 1916 akşamı hareket edileceğini Halep vilayetine bildirmiştir. BOA, TŞR.HL. 2/93. Ziyarete yaşananlar için bk. Falih Rıfkı Atay, Zeytindağı, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 59-63.

⁴⁷ Pall Mall Gazette, 11 April 1916; The Lancashire Daily Post, 11 April 1916.

⁴⁸ The Nottingham Daily Express, 18 January 1916; Dumfries & Galloway Standard & Advertiser, 16 January 1916; Evening Telegraph and Post, 17 January 1916.

⁴⁹ The Devon and Exeter Gazette, 10 January 1916.

⁵⁰ The Liverpool Daily Post and Mercury, 18 January 1916.

ve top bataryası, uçaksavar takımı ile birlikte 140 subay ve 1.500 er gönderdi.⁵¹ Bu gelişmeler Cemal Paşa'nın hazırlıklarını yaptığı harekâta Alman askerinin katılmasına karşı olmadığını göstermektedir. Buradan hareketle İngiliz gazetelerinde yer alan söz konusu haberlerin Osmanlı-Alman ittifakı içerisinde çatlak olduğuna dair algı yaratmak amacıyla yapıldığı düşünülebilir.

Suriye'de Yaşanan Kıtık

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Suriye ve Lübnan'da büyük acılara yol açan ve halkı perişan eden bir kıtık yaşandı. Gerek asker gerekse halk bu durumdan muzdarip olurken, Cemal Paşa ordunun ve sivillerin iâşesini temin etmek için büyük çaba gösterdi. Ancak bu çabalar İtilaf devletleri tarafından yok sayıldığı ve engellendiği gibi, Cemal Paşa'nın Suriye halkını kasten aç bırakarak ölüme terk ettiği algısı dünyaya yayıldı. Öyle ki İngiliz gazeteleri 1916 yılı sonlarında Suriye halkının yeterli gıda stokları olmasına rağmen açlığa terk edildiğini ve bunun sonucunda yüz elli bin kişinin öldüğünü belirtiyordu. Cemal Paşa'nın gıda stoklarını açlıktan kırılan halka dağıtmaktansa çürümeye terk ederek insanları yok ettiğini vurgulayan gazeteler Suriyeli şair Chekri Ganem'in İspanya Kralı'ndan halka yardım etmesi için yardım istediğini de ifade ediyordu.⁵²

Hatratında "...Suriye ve bilhassa Lübnan halkını kasten açlıktan öldürmüş olduğuma dair harp sırasında aleyhimde birçok yalan havadisler neşredilmiş..." diyen Cemal Paşa Maruni Patriği aracılığıyla Papa'ya ve Beyrut Amerikan Üniversitesi Müdürü ile ABD Kudüs Konsolosu aracılığıyla ABD Başkanı Woodrow Wilson'a gıda yardımı talebiyle başvurduğunu, yine İspanya Kralı'ndan da yardım talebinde bulunulması için Babialı ile görüşüğünü belirtmektedir. İspanya ve ABD'den gönderilen iki bin ton zahire yüklü yardım gemisinin İskenderiye'ye kadar geldiğini ancak İtilaf devletlerinin bu yardımların Beyrut'a gelmesine izin vermediklerini vurgulayan Cemal Paşa, birçok yardım gemisinin de düşman savaş gemileri tarafından özellikle batırıldığını ifade etmektedir. Cemal Paşa, İtilaf devletlerinin böyle yaparak Suriye ve Lübnan'da yaşanan iâşe sıkıntısını daha da ağırlaştırmaya ve bunun sonucunda kitlesel bir ayaklanmanın çıkmasını sağlamaya çalıştıklarını söylemektedir.⁵³

İngilizlerin Filistin İlerleyişi ve Yahudiler

İngilizler İkinci Kanal Harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması ve Şerif Hüseyin isyanının başlamasını takiben Filistin üzerine yürüme kararı aldılar. 15 Aralık 1916'da Sina Çölü üzerinden harekete geçen İngiliz ordusu el-Ariş, Magadaba (Magdabe) ve Refahiye'yi (Tellü'r-Refah) alarak Kudüs hedefli ilerleyişini sürdürdü. 26 Mart ve 17 Nisan'da Gazze üzerine iki büyük taarruz gerçekleştiren İngilizler IV. Ordu birlikleri tarafından art arda yenilgiye uğratıldılar.⁵⁴ İngiliz ordusunun bu harekâtı savaşın başından itibaren bölgede

⁵¹ Artuç, Cemal Paşa, s. 234-237.

⁵² Northern Daily Mail, 25 November 1916; The Globe, 25 November 1916.

⁵³ Cemal Paşa, Hatıralar, s. 331-344.

⁵⁴ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 514-515. Bu iki muharebede İngilizlerin toplam kaybı on bin civarındaydı. bk. Edward J. Erickson, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi, çev.: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 153-156.

İtilaf devletleri lehine casusluk yapan örgütlerin ve yerli Siyonistlerin faaliyetlerini hızlandırırken, Cemal Paşa da önleyici tedbirleri genişletti. Birinci ve İkinci Gazze muharebelerinde alınan yenilginin sonrasında *Western Mail* gazetesi “*Filistin Yahudileri Ermenilerin Kaderini Paylaşıyor*” başlığını attı. Londra’da yayınlanan *Jewish Chronicle* adlı Siyonist gazeteyle atfen verilen haberde Yafa’dan sekiz bin, Kudüs’ten üç yüz Yahudi’nin sürgün edildiği, Yafa’nın kuzeyinde bulunan binlerce Yahudi mültecinin açlıkla mücadele ettiği, Tel Aviv yakınlarında yaşayan çok sayıda zengin Yahudi’nin ölü bulunduğu belirtiliyor ve *çok büyük ihtimalle* bu insanları öldüren ve soyan kişinin Cemal Paşa olduğu vurgulanıyordu. Dahası gazetenin iddiasına göre Paşa’nın “*İngiliz kuvvetlerinin yaklaşmalarına sevinen Yahudilerin bu sevinçleri kısa sürecek zira onların kaderi de Ermenilerinkine benzeyecek*” dediği iddia ediliyordu.⁵⁵

İngiliz gazetelerinin Yahudiler üzerinden Osmanlı Devleti’ne karşı başlattıkları kara propaganda Mayıs ayı boyunca hız kesmeden devam etti. “*Filistin’de Vahşet Yahudi Soykırımına Karşı Reichstag’da Protesto*” başlığını atan *The Leeds Mercury* gazetesi Sosyalist milletvekili Oskar Cohn’un* parlamentoya sunduğu önergede Cemal Paşa’nın Yafa’dan ve bölgedeki tarım kolonilerinden Yahudilerin uzaklaştırılması için emir verdiğini belirtiyordu. Bölgeden uzaklaştırılan insanlara yağma ve zulüm yapıldığını, sürgüne gönderilen insanların işlerinin temin edilmediğini öne süren Siyonist milletvekili Ermeni katliamının benzerinin Filistin’de yapıldığını iddia ederek kalıcı çözüm için Şansölye’yi Türk hükümetinin etkisini sonlandıracak bir adım atmaya çağırıyordu.⁵⁶ Diğer yandan İngiliz basını 22 Mayıs 1917 tarihinde Cemal Paşa’nın bir hafta içinde Kudüs’ün boşaltılması emrini verdiğine dair gerçek dışı bir iddiada da bulunuyordu.⁵⁷

İngiliz ordusunun Kudüs’e yaklaşması 1917 yılı sonlarında İngiliz basınının Osmanlı aleyhtarlığını yeni bir boyuta taşıdı. Yafa’nın İngiliz işgaline uğramasından bir hafta sonra “*Yahudi Katliamı*” ve “*Filistin’de Vahşet*” başlıkları ile yayınlanan İngiliz gazetelerine göre Osmanlılar Almanlarla beraber Filistin Yahudilerine en ağır zulümleri uygulamışlardı. Bir ay önce Yafa’daki Yahudi koloni liderleri casusluk suçlamasıyla Alman askeri mahkemesi tarafından mahkûm edilmiş ve bu kişiler Alman askerinin gözetimi altında idam edilmişlerdi. Halkın önünde dövülerek bölgeden uzaklaştırılan bazı Amerikan vatandaşlarının akıbetleri ise bilinmiyordu.⁵⁸

Bölgeye ulaştığı ilk günden itibaren Batılı devletlerin Suriye’deki nüfuzlarını kırmak ve bölge halkı üzerinde Osmanlı egemenliğini tesis etmek için mücadele eden Cemal Paşa bu doğrultuda Siyonistlerin Filistin’deki etkisini de sona erdirmeye yolunda ciddi adımlar

⁵⁵ *Western Mail*, 8 May 1917. Sean McMeekin, Yafa tahliyesinin ardından başlayan bu kara propagandanın mimarlarının Osmanlı Yahudisi ve İngiltere için casusluk yapan Nili örgütünün kurucusu Aaron Aaronsohn ile 1916 tarihli gizli Ortadoğu paylaşım anlaşmasının hazırlayıcılarından Mark Sykes olduğunu belirtir. Yazara göre Batılı Siyonistlerin İtilaf devletlerine yönelmesinde Osmanlı aleyhtarı bu propagandanın büyük katkısı olmuştur. bk. Sean McMeekin, *Osmanlı’da Son Fasil Savaş, Devrim ve Ortadoğu’nun Şekillenışı 1908-1923*, çev.: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 352-353.

* 1912-1918 yılları arasında Reichstag’da görev yapan Alman parlamenter Oskar Cohn Sosyal Demokrat Parti üyesi ve Siyonizm savunucusu idi. bk. https://en.wikipedia.org/wiki/Oskar_Cohn

⁵⁶ *The Leeds Mercury*, 17 May 1917. Aynı haber *Yafa’dan Yahudilerin İhracı* başlığı ile başka bir gazetede de yayınlandı. bk. *The Newcastle Daily Journal*, 17 May 1917.

⁵⁷ *The Birmingham Daily Post*, 22 May 1917.

⁵⁸ *Pall Mall Gazette*, 24 November 1917; *Sunderland Daily Echo*, 24 November 1917.

attı.⁵⁹ Bu doğrultuda Siyonist liderler ve Osmanlı vatandaşı olmayan -İtilaf devletleri uyruklu- Yahudiler/Siyonistler bölgeden uzaklaştırıldı. Kendi silahlı kuvvetleri ve mahkemeleri olan Yahudi kolonilerinin bu özerkliklerine son verildi ve idari açıdan devlete bağlandı. 1917 yılına gelindiğinde ise Filistin üzerine İngiliz taarruzunun başlaması ve ilk Gazze muharebesinin ardından Paşa askerî açıdan tedbirler almaya başladı. Bu noktadan hareketle sivil kayıpları engellemek ve güvenlik sebepleriyle Yafa ve Gazze'nin tahliye edilmesi kararı alınarak şehir halkı göç ettirildi.⁶⁰ Bu uygulama sadece Filistin Yahudilerine yönelik değildi, Yafa'daki Araplar da söz konusu askeri tedbirler bağlamında göçe tabi tutuldu.⁶¹ Bu durum askeri koşullar bahane edilerek Yahudi nüfusun tehcir edildiği iddiasının geçerli bir dayanaktan yoksun olduğunu da gösteriyordu. Diğer yandan Cemal Paşa Filistin Yahudilerince kurulan ve savaş boyunca İngiltere lehine casusluk faaliyetleri yürüten *Nili* ve *Hashomer* adlı örgütlerle mücadele etti ve *Nili* örgütünün üst düzey yöneticileri yakalandı.⁶² Filistin'de Osmanlı egemenliğini sağlamak ve casusluk faaliyetlerini engelleyerek askeri açıdan savunma tedbirleri almak amacıyla atılan bu adımlar Batı basını ve Siyonistlerin Cemal Paşa'yı dünyaya, yukarıda görüldüğü gibi, son derece olumsuz bir figür olarak lanse etmesi sonucunu doğurdu. Ancak öne sürülen ithamların doğru olmadığı ve Cemal Paşa'nın Yahudilerin de Ermenilerin akıbetine uğrayacaklarına dair sözler sarf ettiği iddiasının gerçek dışı olduğu Kudüs Ermeni Katolikosu Sahak Efendi tarafından Avrupa gazetelerine gönderilen tekzip mektuplarında belirtildi.⁶³ Keza Paşa da Yafa'nın boşaltılması sürecinde yaşananlara ilişkin yabancı basında çıkan haberlerin gerçek dışı olduğunu, Alman ve Avusturyalı Yahudi gazetecilerin Filistin'e gelmeleri halinde söz konusu ithamlara ilişkin gerekli bilgilendirmenin yapılacağını beyan eden bir açıklama yayınladı.⁶⁴

İngiliz ordusunun Filistin'deki varlığı gazetelerin 1917 yılı boyunca Cemal Paşa aleyhtarı yayınları arttırmalarını sağladı. Böylece İngiliz hükümetinin, Filistin ilerleyişine bölgedeki Yahudi kolonilerinin beşinci kol olarak içeriden destek vermelerini sağlamak ve Siyonistlerin ABD'deki gücünü harekete geçirerek bu devleti İtilaf kanadına bağlamak doğrultusundaki politikasının basın ayağı oluşmaya başlıyordu. Ermeni soykırımı propagandası ile Osmanlı Devleti'ne düşmanlaştırılmış kamuoyu artık Yahudilerin de benzer bir muameleye maruz bırakıldıkları iddiası üzerinden manipüle ediliyordu. Bu noktadan hareketle dünyaya -en çok da Siyonistlere ve ABD kamuoyuna- verilmek istenen

⁵⁹ Cemal Paşa Dahiliye Nezareti'ne çektiği şifre telgrafta "...*Tebaa-yı ecnebiyeden Siyonist olan memalik-i Osmaniye'ye gidemez. Memalik-i Osmaniye'de bulunanlar ihraç olunurlar...*" ifadesine yer veriyordu. BOA, DH.ŞFR. 544/29. Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile Cemal Paşa arasında Filistin'e Yahudi yerleşiminin ve emlak ediniminin engellenmesi ve yabancı uyruklu Yahudilerin Osmanlı vatandaşlığına alınma prosedürlerine ilişkin 8 Nisan 1915 tarihli yazışma için bk. BOA, DH.ŞFR. 51/236.

⁶⁰ Çiçek, Cemal Paşa Suriye'de, s. 136-156.

⁶¹ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, çev.: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2016, s. 274.

⁶² Necmettin Alkan, *Ortadoğu'da Casuslar Savaşı Nili*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 47-95; Celil Bozkurt, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nili Casusluk Örgütü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 99 (2019-Bahar), s. 1-30.

⁶³ BOA, HR.SYS. 2884/52.

⁶⁴ BOA, DH.ŞFR. 555/30. Hariciye Nezareti de Cemal Paşa'dan konu hakkında detaylı bilgiler veren bir fezleke yayınlayarak Avrupa kamuoyunun dikkatinin çekilmesi talebinde bulundu. BOA, DH.ŞFR. 78/77.

mesaj Filistin'i işgale başlayan İngiliz ordusunun "kurtarıcı" misyonu ile hareket ettiğini ve bu nedenle Osmanlı Devleti'ne karşı girişeceği her türlü siyasi ve askeri faaliyetin tereddütsüz desteklenmesi gerektiği yönünde olacaktı.⁶⁵ Zira öyle de oldu. İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un 2 Kasım 1917'de yayınladığı deklarasyon savaşın son yılında Batı kamuoyunda itirazsız kabul edildi. 1918'de Filistin'in her yanında mavi beyaz Siyonist bayrakları görülmeye başlanırken, Yafa'da toplanan Siyonist konferansında bölgenin adının *Eretz Israel* (İsrail Ülkesi) olarak değiştirilmesi öneriliyordu.⁶⁶ ABD Başkanı Wilson ise 31 Ağustos 1918'de ülkesinin Başhahambası Dr. Stephen Wise'a içerik olarak Balfour Deklarasyonu ile aynı olan bir mesaj gönderdi.⁶⁷

Arap İsyanı

Türk-Arap ilişkilerinin Birinci Dünya Savaşı içindeki seyri bölgenin hem savaş sürecindeki konumunun şekillenmesine hem de savaş sonrası geleceğinin oluşumuna ciddi etki etti. Cemal Paşa Suriye'deki Arap milliyetçi cemiyetlerinin faaliyetlerini savaşın başından itibaren yakından takip ediyordu. Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi üzerine İtilaf devletlerinin ülkedeki diplomatları sınır dışı edilirken, diplomatik birimlerde Osmanlı yönetiminin kontrolüne geçti. Bu süreçte Suriye'deki Fransız konsolosluğunda yapılan aramalarda -aralarında Osmanlı meclislerinde görev yapmış isimlerin de olduğu- Arap milliyetçilerinin Fransızlar ile olan ilişkilerini belgeleyen dokümanlar ele geçirildi. Bu belgelerin ışığında kurulan Divan-ı Harb'de yapılan yargulamalar sonucunda bazı Arap milliyetçileri idam edilirken, yakınları da Cemal Paşa tarafından Anadolu'ya sürgün edildi. Bu yargulamalar ve sürgünler Fransızlarla işbirliği içindeki Arapçı cemiyetlerin savaş esnasında bölgede yaratabilecekleri bir isyana engel olarak önemli bir işlev gördü ancak İngiltere'nin Osmanlı karşıtı propagandasına yeni bir malzeme oldu.⁶⁸ İngilizler ilerleyen yıllarda Şerif Hüseyin'in başlattığı ayaklanmanın bastırılması için Cemal Paşa'nın aldığı tedbirleri de katliam olarak nitelerken, Ermeniler ve Yahudilerden sonra şimdi Araplar üzerinden Osmanlı bütünlüğüne karşı küresel bir kamuoyu yaratma sürecini başlattılar. Daha önce görüldüğü gibi Suriye'de yaşanan kıtlığı Cemal Paşa'nın halkı kasten aç bırakmasına bağlayarak bu söylemin propagandasını yapan İngiliz gazeteleri 1917 yılının sonlarına gelindiğinde Cemal Paşa'nın kontrolü sağlama çabalarını "*Arap Katliamı*" ve "*Suriye'de Terör Saltanatı*" olarak nitelendiriyor ve yaşananların *Ermeni katliamını* hatırlattığını vurguluyordu.⁶⁹ Böylece İngiltere yıllardır baskı ve ayrımcı politikalara tabi tuttuğu İrlandalıların 1916 yılında başlattığı ayaklanmayı egemenliğine yönelik başkaldırı olarak görüp kanlı bir şekilde bastırırken,⁷⁰ -kendisinin de yönlendiricileri arasında olduğu-

⁶⁵ Mim Kemâl Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 213-214.

⁶⁶ Margaret Macmillan, *Paris 1919*, çev.: Belkıs Dışbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 412.

⁶⁷ Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu*, s. 253.

⁶⁸ Ü. Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 83-84.

⁶⁹ *The Globe*, 29 September 1917; *Dumfries & Galloway Standard & Advertiser*, 3 October 1917; *The Courier*, 10 October 1917.

⁷⁰ Osman Köse, "1916 İrlanda İsyanı ve Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere Politikasına Etkileri", 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, ed.: Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 317-348.

benzer bir ayaklanmaya maruz kalan Osmanlı Devleti'nin savunma tedbirlerini dünyaya katliam ve terör olarak servis edebiliyordu.

Şerif Hüseyin isyanı süresince İngiliz yanlısı Arap kabileler Osmanlı ordusunun lojistiğini engelleyip ulaşım ağını kesmek amacıyla Hicaz demiryoluna yoğun saldırılar düzenlediler. İngiliz hükümeti de Hindistan ve Mısır'daki esir kamplarında tuttuğu Müslüman savaş esirlerini Şerif Hüseyin ordusuna katılmak üzere bölgeye gönderdi.⁷¹ Bu süreçte yaşanan saldırılara ilişkin haberler İngiliz gazetelerinde son derece olumlu bir tonda işleniyordu. İngiliz gazetelerinin günü gününe izlediği saldırılara ilişkin 28 Aralık 1917 tarihli ve Kahire kaynaklı bir haberde “*Araplar Türklerin Canına Okuyor*”, “*Askeri Tren Havaya Uçuruldu*”, “*Tren Yıkıcıları*”, “*Araplar Tarafından Faydalı Operasyonlar*” başlıkları altında şu ifadeler yer alıyordu:

“8 Kasım ve 12 Kasım tarihleri arasında bir kısım Arap Detaa-Amman arası demiryoluna saldırdı. İki lokomotif, bir miktar vagon, kamyon ve bir köprü havaya uçuruldu ve 6 gün boyunca trafik engellendi.

11 Kasım'da Cemal Paşa'nın da içinde bulunduğu Kudüs'e giden tren mayınla havaya uçuruldu. Cemal rütbe ve armalarını sökerek kaçtı ama ona eşlik eden emir subayı ve kurmay subayı öldürüldü. 7 Arap ölürken, 4'ü yaralandı. Türklerin kaybı ise 120 idi.

14-18 Kasım tarihleri arasında başka bir müfrezenin Amman-Maan arasında önü kesildi. İki motorlu, kuzey istikametinde hareket halinde olan tren 60 adamla birlikte havaya uçuruldu ve El Hasa İstasyonu yakınlarındaki bir taş köprü imha edildi ve gardiyanlar esir alındı. Sonraki operasyonlarda bir miktar adam ve yüksek rütbeli Türk subayı yakalandı.

22 Kasım'da Maan'dan bir Türk karakolu Maan'ın 15 mil güneybatısındaki Batra çevresindeki bazı Arap çadırlarına saldırı düzenledi ama bu saldırı zaiyat verilmek zuretiyle savuşturuldu. Arap güçleri sonra Fuveile'de ve Batra'da, Maan'ın batısı ve güneybatısında yönetimi ele geçirdi. Bu noktalar Ağustos'un sonunda Türkler tarafından Akabe bölgesindeki Arapları kontrol altında tutmak amacıyla takviye edilmişti.”⁷²

Haberde Cemal Paşa'ya ilişkin verilen bilginin doğru olmadığı açıktır. Zira 1917 ortalarında General von Falkenhayn'ın komutasında Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'nın kuruluşu ile Suriye Filistin ve Irak cephelerinin birleştirilmesi Cemal Paşa'nın bölgedeki etkinliğinin her geçen gün kaybolmasına neden oldu. 27 Eylül 1917 tarihinde IV. Ordu lağvedilerek yerine -yine Cemal Paşa'nın başında bulunacağı- Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı'nın kurulması da Paşa'nın etkisizleşen konumunu değiştirmede. 20 Kasım 1917'de Başkumandan Vekili'ne gönderdiği telgrafta mevcut koşullarda Suriye'de kalmasının mümkün olamayacağını belirten Cemal Paşa 12 Aralık

⁷¹ Eugene Rogan, Osmanlı'nın Çöküşü Ortadoğu'da Büyük Savaş 1914-1920, çev.: Özkan Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 339.

⁷² The Courier, 28 December 1917; Sheffield Daily Telegraph, 28 December 1917; The Derby Daily Telegraph, 28 December 1917.

1917'de Suriye'den ayrıldı.⁷³ Bu bağlamda 11 Kasım 1917'de Paşa'nın Kudüs'e gittiğine ve bu yolculuk sırasında saldırıya uğradığına dair iddia temelsiz görülmektedir.

Mütarekeye Doğru

3 Mart 1918 tarihinde Rusya'nın Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmesi İttifak devletleri lehine pozitif bir tablo ortaya çıkardıysa da yılın ikinci yarısından itibaren İtilaf devletlerinin zaferi netleşmeye başladı. Talat Paşa'nın başında bulunduğu İttihat ve Terakki hükümetinin mütareke ortamını sağlayabilmek adına istifa hazırlıkları içinde olduğu günlerde İngiliz basını Enver Paşa hakkında dikkat çekici bir haber yayınladı. *Enver Paşa Alman Ordusunda mı?* başlıklı yazıda -kimliği belirtilmeyen bir Türk kaynağına dayandırılarak- Paşa'nın Alman ordusunda komuta kademesinde görev yapmak için talepte bulunduğu belirtiliyor ve neden olarak "...*Türk mahkemesi tarafından istenmeyen adam ilan edilmesinden ve sultanın kendisini güçlü bir şekilde ve düşmanca manifesto etmesinden ileri gelmektedir*" deniliyordu.⁷⁴ 19 Eylül 1918 tarihli bu haberin asılsızlığı aşikârdır. Zira belirtilen tarih itibarıyla Enver Paşa hâlâ Harbiye Nazırı olarak görev yapıyordu ve hakkında, savaş sonrası yaşanacak tarzda, herhangi bir yargılama süreci söz konusu değildi. Padişah ile Paşa arasında düşmanca bir gerginlik olduğuna yönelik vurgu ise 4 Temmuz 1918'de tahta çıkan Sultan Vahdettin'in ordu yönetimini üstlenerek Başkumandanlığı üzerine almasından yola çıkılarak ulaşılan bir sonuca benzemektedir.

Mütareke yaklaşırken İngiliz basını Osmanlı hükümet üyeleri ve ordu kumandanlarına yönelik haberlere yoğunlaştı. 5 Ekim tarihli ve Zürih kaynaklı bir haberde "*Filistin faciasının bir sonucu olarak Türkiye'de askeri bir kriz patlak verdi*" denilerek Liman von Sanders'in Berlin'e çağrıldığı, Cemal Paşa'nın ise emekli edildiği vurgulanıyordu.⁷⁵ Ancak haberin yayınlandığı gün von Sanders -Yıldırım Orduları Grup Kumandanı olarak- Humus üzerine taarruza geçmesi beklenen İngiliz ordusu karşısında Osmanlı birliklerinin Hama üzerinden Halep'e çekiliş harekâtının organizasyonu ile ilgileniyor ve aynı gün öğleden sonra Halep'e doğru yola çıkıyordu.⁷⁶ Öyle ki von Sanders mütarekenin ardından Alman askerinin Türkiye'yi tahliye sürecini yönetecek ve bu sürecin sonunda 29 Ocak 1919 günü İstanbul'dan ülkesine dönmek üzere ayrılacak fakat İngilizler tarafından savaş esiri olarak bir süre Malta'da alıkonacaktı.⁷⁷ Cemal Paşa ise söz konusu tarihte Bahriye Nazırı olarak görevine devam ediyordu. Dolayısıyla bu haber de gerçeği yansıtmamakta idi.

Enver Paşa'ya yönelik İngiliz basınında yer alan bir suikast haberi de mütarekeye sayılı günler kala yayınlandı. 14 Ekim tarihli ve Selanik kaynaklı haberde Paşa'ya birkaç el ateş edildiği, kendisine isabet etmeyen kurşunların beraberindeki bir askeri yaraladığı ifade ediliyordu.⁷⁸ Talat Paşa hükümetinin son bulduğu dolayısıyla Enver Paşa'nın da görev süresinin sonlandığı gün yayımlanan bu haberde de gerçeklik payı bulunmamaktadır.

⁷³ Artuç, Cemal Paşa, s. 249-260.

⁷⁴ Evening Despatch, 19 September 1918.

⁷⁵ The Birmingham Mail, 5 October 1918.

⁷⁶ von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 411.

⁷⁷ von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 428-429.

⁷⁸ Western Daily Press, 14 October 1918.

İttihat ve Terakki hükümetinin istifası sonrasında İngiliz gazeteleri İttihatçıların yargılanması konusunu ısrarlı bir şekilde gündeme taşdılar. 17 Ekim tarihli ve *Enver Paşa Yargılanabilir* başlıklı haberde “İstanbul’dan mesaj her an çok önemli gelişmeler olmasının beklendiğini ifade ediyor. Tevfik Paşa kabineyi kuramadı ve General İzzet Paşa’ya yetki verilmedi. İtilaf Partisi Cemal Paşa ve Enver Paşa’nın askeri mahkemede yargılanmasını talep etti ve etkili politikacılar eski kabinenin bütün üyelerinin dışlanmasını talep ettiler. Alman taraftarı devlet adamlarının durumu kritik” deniliyordu.⁷⁹ Bilindiği gibi Enver, Talat ve Cemal Paşa başta olmak üzere savaş yıllarında devleti yöneten İttihatçı kadrolar, yoğun İngiliz baskısının da etkisiyle, savaş suçlusu olarak mütareke döneminde Divan-ı Harb-i Örfi’de yargılandılar. Ancak henüz mütarekenin imzalanmadığı bir tarihte yayınlanan bu haberin içeriği birçok yanlış bilgi içermekle birlikte İngiliz gazetelerinin İttihatçılara yönelik linç kampanyasının başlangıcını teşkil edecekti. Diğer yandan haberin ayrıntılarına inilecek olursa söz konusu tarih itibarıyla Tevfik Paşa’nın kabineyi kuramaması üzerine görevlendirilen Ahmet İzzet Paşa yeni hükümeti kuralı üç gün olmuştu.⁸⁰ Yani yetki verilmemesi gibi bir durum bulunmamaktaydı. Diğer yandan haberde İtilaf Partisi olarak ifade edilen ve İttihat ve Terakki liderlerinin yargılanmasını talep ettiği belirtilen partiden kasıt muhtemelen Hürriyet ve İtilaf Fırkası idi. Ancak haberin yayımlandığı tarihte bu fırka henüz başkentte -yeniden- teşkilatlanmaya başlamamıştı. Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrası İttihat ve Terakki hükümetinin baskı ve sürgünleri sonucunda siyasi hayattan tasfiye edilen Hürriyet ve İtilaf Mondros’un imzalanmasından sonra İstanbul’da ve ülke içinde yeniden organize olmaya başlayacaktı.⁸¹ Başkentte İttihatçılara karşı siyasi bir muhalefet dalgasının Talat Paşa hükümetinin istifası sonrasında başladığı doğru olmakla birlikte yukarıda belirtildiği gibi bu muhalefet henüz resmi oluşum düzeyine ulaşmamıştı.

Sonuç

Uygarlık tarihinin modern zamanlarda gördüğü ilk kitlesel yıkım olan Birinci Dünya Savaşı dört yıl boyunca yerkürenin her yanını sardı. Emperyalist devletler arası dünya egemenliği mücadelesi olan bu savaş başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere sömürgeleştirilmeye çalışılan ana hedef noktalarını çaresiz bir şekilde içerisine çekti. Osmanlı yönetimi savaşa giriş kararını verdikten sonra bir yandan cephede İtilaf orduları ile savaşırken, bir yandan da küresel ölçekte maruz kaldığı algı operasyonları ile mücadele etmeye çalıştı. Örneğin İngiliz hükümeti basın organları aracılığıyla kendi kamuoyunu ve Avrupa - ABD toplumunu Osmanlı karşıtlığı noktasında konsolide etmenin yollarını aradı. Böylece hem İtilaf safları sıklaştırılıp genişletilecek hem de dünyaya İngiliz askerinin Osmanlı tarafından ezilen (!) halkların kurtuluşu için mücadele ettiği inancı aşılanacaktı.

İngiliz gazeteleri bu hedefler doğrultusunda İttihat ve Terakki hükümetine dört yıl sürecek psikolojik bir savaş açtı. İlk olarak Ermeni isyanının başlaması üzerine hükümet soykırım yapmakla itham edildi ve dünya kamuoyunda Osmanlı karşıtı bir nefret dalgası

⁷⁹ Western Mail, 17 October 1918.

⁸⁰ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş 1918-1919, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 4-5.

⁸¹ Tank Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasî Partiler 1859-1952, İstanbul, 1952, s. 334.

yaratılmaya çalışıldı. Savaşın devamında önce Suriye Müslüman halkı sonra da Filistin’de yaşayan Yahudiler öne çıkarılarak zalim, baskıcı ve insan hakları ihlalleri yapmayı sıradanlaştırmış bir Osmanlı algısı oluşturma çabalarına hız verildi. İngilizlerin bu çabaları müttefiklerinin benzer faaliyet ve yayınları ile beslendiği gibi ABD yönetim ve kamuoyundan da büyük destek gördü.

İngiliz ordusunun Filistin harekâtı cephe savaşından önce psikolojik savaşla başlatıldı. Savaşın başından itibaren Osmanlı Yahudilerinin baskı altında oldukları tezini işleyen İngiliz gazeteleri 1917 yılı ile birlikte Osmanlı Yahudilerinin eğer müdahale edilmezse Ermeniler benzeri bir katliama maruz kalacakları tezini yoğunlaştırarak hayata geçirdi. Böylece bir yandan Siyonistlerin diğer yandan da ABD’nin desteğini kazanmak amaçlanıyordu ve öyle de oldu.

İngiliz gazeteleri sadece gayrimüslim toplumlar üzerinden Osmanlı karşıtlığı yaratmadı. Arapları kendi yanına çekebilmek için de Osmanlı yönetimi üzerine algı operasyonları uygulandı. Öyle ki İngiliz yönetimi Henry McMahon üzerinden Şerif Hüseyin ile anlaşma zemini ararken, İngiliz gazeteleri de bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin simgesi olan Cemal Paşa’nın Arapları yok etmek için kasten açlık ve kıtlık yaratacak politikalar yürüttüğünü dünyaya duyuruyordu. İngiltere böylece savaş sonrası Ortadoğu hedeflerine ulaşma noktasında diplomatik müzakerelerde sıkça kullanacağı “Osmanlı barbarlığı” (!) tezinin de içeriğini genişletmeye başlıyordu. Başka bir deyişle Osmanlı Devleti yönetimi altında bulunan, kendi inancına mensup olan olmayan, tüm toplumlara karşı acımasızca davranan ve yok edilmesi gereken bir düzenin simgesi haline getirildi. Zira oluşturulan bu algı Sevr Antlaşması’nı yaratacak olan müzakereler sürecinde İngiltere’nin temel argümanı olurken, diğer devletlerin de Osmanlı Devleti üzerindeki İngiliz paylaşımına muhtemel itirazlarının önünün baştan kesilmesini sağlayacaktı.

İngilizler Osmanlı Devleti’ne yönelik bozgunculuklarını sadece etnik ve dini gruplar üzerinden yürütmediler. İttihat ve Terakki yönetimi içerisinde sorunlar olduğu ve özellikle Enver ve Cemal Paşaların birbirlerine karşı egemenlik mücadelesi verdikleri algısı sürekli işlenirken, diğer yandan Osmanlı-Alman ittifakında çatlaklar olduğu iddiası da sıcak tutuldu. Bu iddialar Cemal Paşa’nın Suriye’de bağımsızlığını ilan etmeye hazırlandığı noktasına kadar vardı. Enver ve Cemal Paşa’nın iç çekişmeler nedeniyle öldürüldüğüne ilişkin haberler ise savaş yılları boyunca sürekli tekrarlandı.

Osmanlı yönetimi özelde İngiliz genelde Avrupa kamuoyunda etkili olan bu çok çeşitli manipülasyonlara karşı Hariciye Nezareti aracılığıyla çeşitli tekzipler yayımlayarak mücadele etmeye çalıştıysa da Batı kamuoyunda kendi lehine bir atmosfer yaratması mümkün olmadı. Başka bir deyişle İngiltere dünya kamuoyunda Osmanlı karşıtlığı hatta nefreti yaratma operasyonunu başarıyla sonuçlandırdı. Zira İtilaf devletlerinin Sevr Antlaşması gibi -neresinden bakılsa bir milletin varlığına son vermek amacıyla hazırlandığı aşikâr olan- bir metni Osmanlı Devleti’ne dayatması sürecine Avrupa kamuoyunun verdiği destek savaş yıllarında yapılan kara propogandanın sonucu idi.

Kaynaklar**Arşivler****T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

DH.ŞFR. 555/30

DH.ŞFR. 78/77

DH.ŞFR. 51/236

DH.ŞFR. 544/29

DH.ŞFR. 50/156

DH.ŞFR. 54/8.

HR.SYS. 2405/44

HR.SYS. 2289/39

HR.SYS. 2884/52

TŞR.HL. 2/93

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 10

Sürelî Yayınlar

Aberdeen Press and Journal

Derby Daily Telegraph

Dublin Daily Express

Dumfries & Galloway Standard & Advertiser

Evening Despatch

Evening Telegraph and Post

Hamilton Daily Times

Huddersfield Daily Examiner

Northern Daily Mail

Oxford Mail

Pall Mall Gazette

Reading Mercury, Oxford Gazette, Newbury Herald And Berks County Paper

Sheffield Daily Telegraph

Sheffield Evening Telegraph

The Birmingham Daily Mail

The Birmingham Daily Post

The Courier

The Daily Express

The Daily Mail

The Derby Daily Telegraph

The Devon and Exeter Gazette

The Edinburgh Evening News

The Evening News

The Faringdon Advertiser

The Globe

The Lancashire Daily Post

The Liverpool Daily Post and Mercury
The Liverpool Echo
The Londonderry Sentinel
The Manchester Evening News
The Nottingham Daily Express
The Scotsman
The Yorkshire Post
Western Daily Press
Western Mail
Western Times

Araştırma İnceleme Eserleri

- Akşin, S. (2010). İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Mutlakiyete Dönüş 1918-1919, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Alkan, N. (2017). Ortadoğu'da Casuslar Savaşı Nili, Kronik Kitap, İstanbul.
- Artuç, N. (2008). Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- Atabey, F. (2014). Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Atay, F. R. (2004). Zeytindağı, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Bayrakdar, B. (2016). "Tarih ve Propaganda: Morgenthau'nun Öyküsü ve Mavi Kitap Örneği", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. XVI/33, 135-161.
- Bayur, Y. H. (1991a). Türk İnkılabı Tarihi, C. III/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bayur, Y. H. (1991b), Türk İnkılabı Tarihi, C. III/III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, C. (2019). "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nili Casusluk Örgütü", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1-30.
- Cemal Paşa. (2006). Hatıralar İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları, haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çiçek, M. T. (2020). Cemal Paşa Suriye'de Birinci Dünya Savaşı Yılları, Kronik Kitap, İstanbul.
- Erickson, E. J. (2015). Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi, çev.: İbrahim Türkmen, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Erickson, E. J. (2009). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi, çev.: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Fromkin, D. (2016). Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922, çev.: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul.
- Güvenç, S. (2011). Osmanlıların Drednot Düşleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1999). Osmanlı Tarihi, C. IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karpat, K. H. (2003). Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, çev.: Bahar Tınakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Köse, O. (2014). “1916 İrlanda İsyanı ve Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere Politikasına Etkileri”, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, ed.: Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 317-348.
- Macmillan, M. (2004). Paris 1919, çev.: Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Mccarthy, J. (2008). Osmanlı’ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları, çev.: Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Mcmeekin, S. (2019). Osmanlı’da Son Fasıl Savaş, Devrim ve Ortadoğu’nun Şekillenışı 1908-1923, çev.: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Morgenthau, H. (2005). Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü, çev.: Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul.
- Öke, M. K. (2012). Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923), Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- Polat, Ü. G. (2019). Türk-Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923), Kronik Kitap, İstanbul.
- Rogan, E. (2017). Osmanlı’nın Çöküşü Ortadoğu’da Büyük Savaş 1914-1920, çev.: Özkan Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1952). Türkiyede Siyasî Partiler 1859-1952, İstanbul.
- Üzen, İ. (2007). Birinci Dünya Savaşında Kanal Seferleri (1915-1916), (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Von S. L. (2011). Türkiye’de Beş Yıl, çev.: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Web Kaynakları

https://en.wikipedia.org/wiki/Oskar_Cohn